

COVES COM A REFUGIS O COM A MITES?

M. Jesús Francés

Anna Francés

Grup d'Estudis Etnopoètics

1. Introducció

Les coves han tingut al llarg de la història un gran cau de funcionalitats. Principalment, s'han utilitzat com a refugis de persones durant temporades migratòries, per perills de la naturalesa, com a refugis agrícoles o com a refugis durant èpoques de conflicte; però també han servit com a gran font d'inspiració per al llegendari popular i s'han convertit en mites. Per exemple: la cova de la Dona a Muro d'Alcoi, la cova de les Bruixes a Benitatxell, la Cova del Llop Marí a Campello, etc.

El poble de Bocairent (La Vall d'Albaida) és molt fructífer en coves de tot tipus per raons físiques, ja que la vila està construïda sobre la pedra. Estrany serà la casa del barri medieval que no tinga com a mínim una cova a la seua base i que servisca per a engrandir la creença popular que tot el poble (de la part antiga) està connectat subterràniament. Quan de petites, mogudes per la curiositat detectivesca típica de l'edat, preguntàvem per què no excavaven els túnels que hi havia davall de les cases, la resposta dels majors sempre era la mateixa «millor no saber què hi ha dins». I és que una de les històries que sempre es contava és que davall de les edificacions hi havia una sala de tortura que s'havia utilitzat durant la Inquisició i, òbviament, açò sempre ha generat molt de respecte.

Però, dins del que ens ocupa, i per a delimitar el nostre camp d'estudi, ens centrem en quatre de les coves més conegudes i importants de Bocairent: les Covetes del Colomer, la Cova d'En Gomar, ambdues al nucli urbà; la Cova de la Monja, darrere de l'ermita del Sant Crist i les Covetes del Moros, a escassos 300 metres del nucli urbà, en la cinglera més propera del Barranc de la Fos. De manera més clara estariem parlant de coves que han estat usades principalment com a refugis durant diferents èpoques, però que no han impedit que sorgira tot un imaginari popular al voltant de conflictes entre moros i cristians, sobretot per la gran influència i importància del monument més característic del poble, *les Covetes dels Moros*. Un cas diferent seria la cova de la Monja, un lloc que a pesar de ser testimoni de guerres i conflictes diversos ha perdurat impertèrrita com a indret de culte.

Davant d'aquesta cruïlla de significacions i interpretacions, intentarem ara estudiar aquestes quatre coves per esbrinar què hi preval.

2. Covetes del Colomer

La primera de les coves que tractarem és un conjunt de coves-finestres que rep el nom de les Covetes del Colomer i que forma part dels tres grups que podem trobar al Barranc de la Fos, dins del terme de Bocairent, i que enllacen amb

altres grups que s'estenen entre les localitats d'Ontinyent, Bocairent i Alfafara.

Si accedim a Bocairent pel pont darrere la Vila, l'entrada històrica de la localitat, aquestes covetes són les que trobem en primer lloc, oferint la benvinguda al poble. Per la seua accessibilitat i lloc privilegiat, aquestes coves han patit moltes modificacions al llarg dels anys, sobretot en els últims segles.

Un dels antics amos de les coves i dels seus bancals, D. Matías Calatayud, va tapiar les quatre cavitats inferiors per evitar que gent dolenta les utilitzara d'alberg durant la nit. Després, com que serviren com a graner i lloc de dipòsit d'adobs, ferramentes, entre d'altres, es va obrir a l'alçada de la segona línia de finestres una cavitat lateral a mode de porta perquè estiguera al nivell del bancal més alt, de tal forma que facilitara el treball (González 1918: 5). Altres usos que van tenir les covetes va ser com a estable per guardar els cavalls dels viatgers o, fins i tot, com a refugi antiaeri en temps de la Guerra Civil. De fet, va destacar per la seua «extraordinària resistència» (Sempere 2014: 58) davant la possibilitat de qualsevol atac aeri, atacs que van arribar fins a la veïna ciutat d'Alcoi. Sense oblidar el seu ús com a lloc de cria de coloms, fet que es relaciona amb el seu nom. Actualment, des que la vila s'ha especialitzat en turisme rural, aquestes covetes han estat transformades en el Centre d'Interpretació Turística per a oferir als nouvinguts una explicació de com són en general aquests grups de coves-finestres que, conjuntament amb l'enderrocament d'una de les cares de les finestres, li han donat a les Covetes del Colomer l'aspecte actual.

Interiorment les Covetes del Colomer recorden al grup principal del qual parlem després, les Covetes del Moros, i algunes de les seues cavitats presenten xicotets nínxols i bancs excavats en la pedra, que recorden en alguns casos la forma dels arcs sepulcrales (González 1918: 5-6). El que sí se sap amb certesa és que les cambres estaven aïllades inicialment, i que no ha estat fins segles després que s'han intercomunicat, fet que ha ajudat a augmentar encara més la seua semblança amb les Covetes dels Moros.

A les Covetes del Colomer també conflueix una altra dada curiosa, i és que actualment, aquesta cova dona accés a un altre lloc molt emblemàtic dins de l'imaginari popular del poble: el pouet de Sant Vicent. L'any 1412 Sant Vicent Ferrer va arribar al poble de Bocairent per a predicar, però es conta que li van agafar uns dies pluja, fred i mal temps —circumstàncies climatològiques bastant típiques al poble— i quan ja no sabia on clavar-se, es va refugiar en un pou que tenia dalt una xicoteta teulada i va dir: «Benaurat aquell que tinga una *molaeta* a Bocairent que no morirà de mal de fred». Des d'aquell moment es va dir que el pou tenia la virtut de curar el mal d'ull de totes aquelles persones que tocaren la seua aigua.

Com veiem, de forma natural s'han interconnectat dos llocs singulars que de manera conjunta reuneixen un fum d'històries populars: les Covetes del Colomer i el pouet de Sant Vicent.

3. Cova d'En Gomar

Situada dins del nucli urbà, la Cova d'En Gomar ha estat recuperada i restaurada

recentment. Es tracta d'una cova que es troba en un antic accés principal a la vila i que connecta el nucli urbà amb el barranc d'Ontinyent. Hui en dia es pot visitar dins de la Ruta Màgica, que gira al voltant de l'antiga vila de Bocairent. Aquesta cova era un molí paperer àrab al segle XII.

Encara que no ha generat cap llegenda o mite al seu voltant, sí que està relacionada amb la idea que esmentàvem al principi que el poble està connectat subterràniament i que si excavàrem podríem eixir a la plaça de l'Ajuntament. El seu alcavor era considerat una via d'eixida en cas de ser atacada la vila—per moros, clar està—o d'avituallament en cas de necessitar aliments o aigua.

4. Cova de la Monja

La Cova de la Monja representa un cas singular dins de les coves que estem analitzant. Es tracta d'un lloc de culte i de beatificació, que roman intacte a pesar de ser testimoni de moltes batalles i enfrontaments. Per la seua ubicació darrere de l'ermita del Sant Crist, enfront del nucli urbà, ha estat un lloc on han confluït moltes batalles al llarg dels segles. Potser la més famosa d'elles va ser la Tercera Guerra Carlina (1872-1876). Molts van finir els seues dies dalt del puig i van ser soterrats allí (una gran creu ens ho recorda), però la Cova de la Monja va continuar íntegra en tot moment.

Aquesta cova rep el seu nom actual gràcies a Tomasa Ortiz Real, nascuda a Bocairent l'any 1842. Coneguda com Sor Pietat de la Creu va fundar les Germanes Salesianes del Sagrat Cor de Jesús, congregació que actualment s'estén per l'Estat espanyol i Amèrica Llatina. La història diu que de petita es va recloure a aquesta cova durant tres dies per a orar, després dels quals va comunicar a la seua família que volia dedicar-se al món religiós. Des d'aquell moment, la cova ha passat a ser un lloc de culte i peregrinació. De fet, els esdeveniments recents han fet que aquesta pràctica religiosa continue perenne, ja que, per exemple, l'any 2011 un incendi va assolir tota la serra i va cremar tots els arbres i racons de la zona, excepte aquells que envoltaven la Cova de la Monja que es van mantenir verds i que la van protegir del fum.

5. Covetes dels Moros

Les Covetes del Moros és el grup de coves-finestres més important de la zona. Parlem d'una cinquantena de finestres (més altres 9, que tan sols estan iniciades però inacabades) penjades a mitjan d'una cinglera rocosa del Barranc de la Fos, a 300 metres del nucli urbà. Aquestes finestres s'han convertit en les més famoses de la zona per la seua extensió i conservació.

Tal com podem llegir en la pàgina web del consistori:

És molt probable que la gran majoria d'aquestes cambres foren concebudes per a estar aïllades, almenys en un principi, ja que totes tenen argolles d'ancoratge per a les cordes i dispositius per a encastar portes –marcs, solcs...–, però en l'actualitat estan totes intercomunicades per trencaments en les parets (que també semblen antics), així com per “poquets-xemeneia” per a salvar els desnivells.

Al voltant de les Covetes del Moros han sorgit milers d'interpretacions sense que els experts es decanten per una única vessant oficial. Això ha fet que l'imaginari popular al seu voltant siga molt divers i desperte la curiositat de tot aquell que les visita sense que ningú els puga dir que les seues suposicions no estan encertades. Oficialment, les últimes investigacions apunten que es tractaven de:

graners-magatzems de seguretat, realitzats en època andalusina (hispano-àrab), que servien a determinades comunitats camperoles de les proximitats, molt probablement d'ascendència berber. Sembla que és un model de graner traslladat del nord d'Àfrica (els tazaghin de l'alt Atlas, per exemple).

Però al llarg del temps les versions han estat molt diverses i, precisament, aquestes són les més interessants. La majoria d'elles apunten que eren cambres sepulcralcs d'èpoques antigues o fins i tot cenobis visigòtics. En aquest sentit, el cronista oficial de Bocairent l'any 1985, Francisco Vañó Silvestre, remarca la similitud entre algunes finestres que tan sols tenen cisellat el marc amb «“les capades de moro” existentes en algunos lugares de Menorca» (1985: s/p), com ara Cala Morell a Ciutadella o Caparrot de Forma a Maó. Aquesta semblança segurament ve donada per la seua finalitat funerària ja que aquestes capades de moro no són més que cavitats obertes a la roca (o dins una cova artificial) els usos de les quals són incertes i han estat objecte d'interpretacions diverses, encara que les més acceptades han estat la finalitat religiosa o com a lloc per a urnes funeràries.

Altres estudiosos, com González Simancas o l'esmentat Francisco Vañó Silvestre, no dubten a apuntar que, amb tota certesa, en algun moment de la història també van ser utilitzades com a vivendes pels espais que hi ha reservats per a posar marcs o portes a les finestres; per l'aparició de bancs picats en pedra en algunes de les cambres; o pels forats destinats a fer foc, prova del qual tenim les marques de sutja a la paret. Aquest últim ús no deixa de ser una suposició, però va més acord amb el que diria qualsevol nadiu de la zona si se li preguntara, perquè sense dubtar-ho contestaria que allí vivien els moros. De fet, la llegenda més coneguda és l'anomenada «Lull del capità», protagonitzada pels dos bàndols sempiterns: els moros i els cristians. Segons es conta, a l'interior de les Covetes dels Moros hi ha una cel·la, concretament al tercer pis, que conté un cercle de dimensions menudes perforat a la paret a nivell dels ulls d'una persona, des d'on el cabdill moro vigilava l'emplaçament contrari dels cristians (l'ermita del Sant Crist). Quina va ser la desgràcia d'aquest cabdill que no va poder preveure la bona punteria del capità cristià que, des del Sant Crist, amb una fletxa quasi guiada per la divinitat va aconseguir encertar de ple en l'ull d'aquest capità moro. Llegenda que demostraria que les Covetes dels Moros estaven *habitades*.

Tanmateix, la versió menys màgica és que aquest forat de 10 cm de diàmetre serveix de ventilació a l'habitació i la seua visió oposada no és el Sant Crist sinó

Les covetes dels Moros.

una «Coveta Solitaria», existente a espaldas de la primera estación del Calvario o «Caseta de Pilatos», és a dir, a esquenes d'aquesta emita (Vañó1985: s/p).

Sí que és cert que encara que no han sorgit més llegendes sobre l'interior de les Covetes dels Moros i el seu ús, hi ha tota una nomenclatura d'algunes de les cavitats que ha creat l'imaginari popular per a poder identificar-les. A pesar de fer-ho toscament, Vañó Silvestre se'n fa eco en el seu estudi, de manera que parla de la inicial «Boca de la campana» per la forma invertida d'una campana per a començar una possible ruta; «El forat del loco» pel seu difícil accés; la del «Banc trencat» per la seua forma òbvia; la «Terrassa» per les vistes que proporciona l'amplària de l'obertura; la de les «Basses» per estar dividida en tres basses per a la conservació del cereal o per a la formació del vi; la de «la Porta falsa» per tenir un forat que simula una porta o la del «Confesionari» perquè «el lado oriental de esta celda se haya ocupado por un estrado que serviría probablemente de lecho, pero la fantasía lo imagina banco para sentarse el confesor» (Vañó 1985: s/p).

6. Conclusions

Per a concloure, trobem coves com a refugis o com a mites? Doncs no ens podríem decantar per cap de les respostes perquè són un híbrid d'ambdues. Quatre són les coves que hem estudiat i destacat, dos situades al nucli urbà i altres dos a la muntanya més propera al poble, és a dir, entre el barranc de la Fos i l'ermita del Sant Crist.

Quina és la seua funcionalitat? Per una banda, les Covetes del Colomer i les Covetes dels Moros han actuat com a graners

o magatzems principalment. En canvi, la cova d'En Gomar s'ha definit com una via d'eixida o de suministre de recursos en cas de ser atacada la vila. I per últim, la Cova de la Monja supera totes les funcionalitats pràctiques per a ser usada com un lloc de culte, incòlume al pas dels temps o als conflictes pròxims.

En paral·lel, i mai com una contraposició, entraria en joc la faceta mítica d'aquestes coves mitjançant idees com que existeixen grutes que uneixen subterràniament la vila o d'altres com l'enfrontament perpetu del bàndol moro i el bàndol cristià. Bona prova en seria la llegenda de l'ull del capità que gravita, precisament, per les Covetes dels Moros, i en què ixen vencedors els cristians. Però també l'imaginari popular demostra la seua saviesa creant una nomenclatura pròpia per a identificar algunes de les cambres que conformen aquests indrets.

El que sí que ens queda clar és que moltes vegades no ens preocupem tant de les versions oficials —més pràctiques i lògiques— que no ens aporten res més, i ens identifiquem amb les versions populars o col·lectives que deixen volar la nostra imaginació compartida i ens permeten recrear en la nostra ment —i en la ment dels menuts a qui els ho contem—, que a aquelles coves de la muntanya sempre han viscut el moros que lluitaven contra els cristians, per això es diuen així, i per això celebrem les festes de Moros i Cristians, perquè al poble es van viure grans enfrontaments i batalles.

I és que a vegades, a tots ens agradaria més viure en un món meravellós.

Referències bibliogràfiques

GONZÁLEZ SIMANCAS, M. (1918): *Les casetes dels Moros del alto Clariano*, Fototipia de Hauser y Manet, Ballesta, Madrid.

SEMPERE DOMÉNECH, M. J. (2014): «Els refugis antiaeris de Bocairent», dins programa de festes de Sant Agustí, p. 52-59.

VAÑÓ SILVESTRE, F. (1985): «El monumento nacional “Les Casetes dels Moros”», dins *Festes d'estiu a Sant Agustí* (Bocairent, agost 1985), s/p.

<<https://www.enciclopedia.cat/>> [Consulta: 20 d'octubre de 2018]

<www.bocairent.org> [Consulta: 10 de setembre de 2018]